

MÓRO CZ ZSOLT

Kulcsok a Karneválhoz

II.

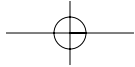
AZ EGY

Hamvas Béla az Egy bűvöletében élt. Az Egy a hiteles megoldás, amelyhez képest minden más megoldandó, leleplezendő álarc. A *Scientia sacrá*ból idézve – a *Karnevál*hoz kapcsolódó motívumot –: Pyripais myriodermatikos. Tízezer bőrnek kell lehámlania, hogy önmagához elérjen. Minden vedléssel kisebb lesz, a tűz nagyobb. Fizika és kémia és biológia és pszichológia és filozófia és vallás mind kéreg. Páncél burok, álarc, kamra, fegyház, elv, doktrína, világnézet. Mind rövidzárlat.

A tízezer bőr: a máya, a káprázat, a turba, a megzavarodás, a válság, a nevek karneváli forgataga út az Egyhez. Az Egy nemcsak metafizikai és ismeretelméleti jelentőségű – állítja Zimmer –, hanem a világ szellemi princípiumát, a morális tökélyt, a legfőbb jót jelenti. Ebből következik a gonosz neoplatonikus értelmezése: a rossz nem más, mint a valóság hiánya, az Egytől való eltávolodás. A gonosz tehát önmagában nem értelmezhető. Olyannyira nem, hogy a *Karnevál*-ban az ördögnek első pillantásra nemcsak neve, álarca, de alakja sincs. Léte zuhanás, majd fekete szárnyak látszanak rajta. Szavai sincsenek, annyit mond mindössze: Queek.

A *Karnevál* végén, miként korábban esett róla szó, több száz nevet találunk. Hamvas itt közli, hogy a regény minden szereplője imagináció, egyetlen élő ember sem szerepel benne, kivéve a már említett Radafukot. A regény innen közelítve tehát arról az Egy emberről – a könyv írójáról – szól, aki nem szerepelhet a műben, mégpedig azért nem, mert hozzá akar eljutni a szerző a maszkok százainak levetését követően.

Hamvas a látszat és lényeg, a káprázat és a valóság közötti szakadékot igyekszik áthidalni. A kettőt a hiteles *egyre* próbálja redukálni. Sokan úgy gondolják (jó ideig így hittem magam is), nála az írt és élt lét között nincs diszharmonia. Ezzel szemben az életmű létrejöttének dinamikája éppen ebben az ellentmondásban feszült: az idő, a néha hallatlanul sivár, fekete betűs napok legyűrésében, a realitás fölé emelkedésben, aminek eszköze az írás, következménye az életmű megszületése volt. Az író maga beszél arról az állandó ingerültségről – a nietzschei ressentiment-ről –, amely munkára, önmaga meghaladására sarkallta. Elemi igény élt benne a betű és tett közötti összhang létrehozására. Az alkotás számára a realizálás, a hiteles egzisztencia megteremtésének, majd fenntartásának folyamata mindenkor. Ennek elsődleges tere a *textus*. A regény – olvashatjuk a *Karnevál*-ban – a valóság létrehozásának helye. Az idill, a lét, a szakralitás, önmaga realizálása, az aranykor kizárólag a szövegben alkotható meg, nem abban a közegben, melyet

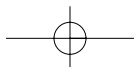
a köztudat valóságának tart, többnyire szembeállítva azt az írással. Hamvas élete utolsó évéig ír. Elettűvében váltakoznak az idill és ressentiment könyvei. (Kései korszakában a *Patmosz* kötetei sorolhatók az előbbibe, míg utolsó regényei az utóbbiba.)

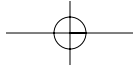
A *Karneválból* a humor, a valóság szatirikus megközelítése kioldja az ingerültség salakanyagait. A regény horizontja látszólag a végtelenbe vész, az álarcok tarkaságában felismerhetetlen az igazi én, ám egyszer csak – akár James Ensor *Önarckép maszkokkal* című festményén – váratlanul megjelenik a hiteles arcmás a középpontban, a különbözőféle maskarák közt. A centrumban valóban ott van, jóllehet láthatatlanul, Hamvas hiteles arcmása. A regény elbeszélője viszont az üdvösség kapujáig jut csupán, amin keresztül szeretne legalább egy pillantást vetni az édeni tájra. Az író itt elengedi az olvasó kezét.

Hamvas a *Karneválban* minden álarcot felpróbált. Nem véletlen a háromszáznál több szereplő, azaz maszk, mely feltűnik a könyvben. Az elbeszélés időben és térben szinte behatárolatlan. Földön, mennyben, túlvilágon, különböző csillagképek alatt, szimultán időben és térben kavargó a cselekmény. A fődolog szerint az ember álarc nélkül talán jó, mindenesetre nem rossz. Miután az író az egységfilozófia híve, azt sugallja: lennie kell egy hiteles arcnak. (Az általános alannal azonban érdemes csínján bánni: Hamvas *saját* maszkjaitól szeretne megszabadulni a *Karneválban*.)

Az Egységesülés, a nagy, végső beteljesülés, a szakrális eljövétel az emberben kioltja az ellentéteket. Mennyei harmóniát, orfikus összhangot teremt. Ez olyan előfeltevés, amit Hamvas interpretátorai, olvasói, rajongói többnyire kimondatlanul elfogadnak. Hallgatólagosan – rosszabb esetben öntudatlanul – ebből a posztulatumból kiindulva értelmezik a művet. A jóra való predestináció azonban utópia, még akkor is, ha szakrális szövegkörnyezetben jelenik meg. A kérdés lényege éppen a determináció és a szabadság metszéspontján válik világossá. Schellingtől Heideggeren át Safranskiig többen állítják, mégpedig joggal, hogy a szabadság eleven, reális fogalom, mely a jóra és rosszra való képességet rejt magában. Nem a körülmények hatalmáról, az egzisztencialisták választási mániájáról van szó. Sokkal inkább a valódi emberről, a valódi létről, szemben a teoretikusok eszmei jóval átítatott irreális elképzeléseiről. A jó kizárólagos, minden mást negligáló jelenléte a mennyek országában vagy Utópiában, magyarán Seholsincs ország szigetén realizáció. Másutt nem. Jegyezzük meg halkán: a *Karnevál* írója bizony nem mindenkor mentes az utópiától.

A *Fragmentumban* a következőket olvashatjuk: a XX. században több olyan regényt írtak, amelyben a daimón levetésével kísérleteznek. Hamvas ide sorolja Duhamel *Salavinját*, Musil *Tulajdonságok nélküli emberét*, Manntól a *József és testvéreit*, Jahn *Perrudját*, valamint levelezőpartnere, Powys *Glastonbury romance*-át. Íme – mutat rá – a sorstalanság, a színtelenség, a közönséges ember, a közönyben való elsüllyedés mint a sóvárgott üdvösség. A daimón inkább többé mintsem kevésbé megfelel a maszknak. A *Karneválból* azonban világosan kitűnik, a szerző tisztában van vele, vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy a regény írása közben ráébred: az álarcok levetése korántsem vezet automatikusan a hiteles szemé-

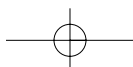
lyiséghez, netán a jó birodalmába. A személy Hamvasnál meghatározhatatlan. Az álarcaitól megszabadult ént tekinti valódinak, másként normálisnak, minden egyéb lehetőséget a pszudológia tárházába utal. Máskor ezen az állásponton még csavar egyet, kijelentve: az egyéni arc nem több a saját maszknál. Összegezve: a *Karnevál* írásakor még nem tudja a megoldást, habár a regényt a személyes üdvtörténet szolgálatába állítja. A megszabadulás azonban korántsem a paradicsom. Oda akart jutni, de nem sikerült. A *Karnevál*ban a kapuig ér. Emlékeztetőül: a nagy ébredésről beszél, szeretné, ha futó pillantást vethetne legalább az ígéret földjére. Végül revideálta saját nézeteit. Ezért olyan a regény vége, amilyen: várja a felébredés pillanatát, az aranykori táj felragyogását, a tisztulást, amely sokféle módon eljöhét, noha valószínűleg tűzözönként érkezik. Refrénként megismétlem: átvilágítás, beavatás, üdv, realizálás, maszkok levetése kapcsán tulajdonképpen mindig ugyanarról, mégpedig a szakrális önmegvalósításról beszél.

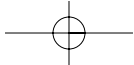
A *Karnevál* forgatagában nagyszabású monomániák, óriásplakát méretű maszkok, néha metafizikai álarcok tűnnek fel. Hiányzik belőlük – mögülük – a köznapi valóság, a napi rutin-megaláztatások. Ezeket mintha kerülné a szerző a regényben. Másutt, utolsó munkáiban, ellenben bőven beszél róluk.

A maszkok, amint már esett róla szó, szereplőkként viselkednek. Az érzelmek ugyanakkor – a klasszikus regényekkel ellentétben – nem viszik őket semerre. Emócióikat a „regényhősök” sokkal inkább analizálják, mintsem átélik. A fontosabb figurák legfőljebb monomániát váltanak, átcsapnak önnön ellentétükbe. A cselekmény néha váratlanul – Grand guignol fordulattal – gyilkosságba torkollik. Aztán mindez súlytalanná válik Hamvas fejtegetései, önelemzése során. A koherens jellemek hiánya némileg megnehezíti a kavargó események követését. Időnként az a benyomása az olvasónak, hogy a hullámvasút sínjére került szuper expresszben száguld föl-le, összevissza a kaotikus névadatban, a regény labirintusában.

Némi segítség azonban adódik. A *Karnevállal* egy időben íródott *Mágia szutrát* felfoghatjuk a regény metafizikai háttéréként. Alapszavaik megegyeznek. Értelmezik, alkalmanként mélyítik, pontosítják egymást. Az imagináció az a hely – hangzik el az utóbbiban –, ahol az emberi lélek üdvtörténetét látomásként őrzi. Erre a látomásra építi fel életét, ebben az élettervben formálja meg önmagát. Az imagináció azt jelenti: élet-képzlet. A *Karnevál*ban szintén ilyen értelemben szerepel az imagináció szó. Hamvas számos jelentős alkotóhoz hasonlóan önmagát magyarázza. Saját művének legautentikusabb értelmezője. Könyveit olvasva körbe érünk. Nem áll fenn az a veszély, hogy minél messzebbre jut, annál érthetlenebb lesz, hiszen mindig az Egy, az ellentétek megszüntetése felé tart.

Az Egy – túl a nyelv és gondolat korlátain – feloldódás a létben, egyesülés a mindenséggel, a rajtam kívülvel. Tulajdonképpen nem több névtelen fiziológiai érzésnél, amely a különböző kultúrákban, tudományokban változatos neven szerepel, bár mindig Egyet jelent. Ez Hamvas gondolkodásának tengelye: az ősök. A kauzalitás, az eredet, az arkhé, az alkímiai konjukció végeredménye, az ősszimbólum, a határtalan nusz, az aperion, az alap, az abszolútum, a lét, a világlé-

lek, mindaz, ami „az individuális lélekkel szemben az egyetemes lélek”. Egyesülés a keleti metafizika felfogásában, melyben a személyes isten(ség) léte nem ellentétes az abszolútummal, ahol a kettő: Egy. Megélt élmény, misztika a Védáktól Eckhardt mesterig. Kísérlet az ember részéről önmaga meghaladására. Visszatérés a hagyományba, mert a hagyomány tudás az alapállásról, az idők elején elkövetett bűnről, valamint az alapállás helyreállításának lehetőségéről. A tradíció – Hamvas felfogásában – a valóságról szóló hiteles és univerzális információ, amely a mítoszban gyökerezik. A hagyomány embere az élettől teljesen meg akar tisztulni, a tömény és tiszta létet akarja megvalósítani. „Nem üdvözülni akar, hanem megszabadulni.” A *Karnevál* üdvtörténeti könyv, a *Patmosz* bizonyos fokig a megszabadulás műve.

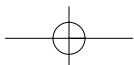
Hamvas etikája világos: valaki vagy él, aminek ára a beszennyeződés, vagy nem akar érvényesülni, de akkor az életről kénytelen lemondani. Ez a direkt morál és a rossz lelkiismeret. A hagyomány hígulása a vallás, különösen az üres vallási rituálék, továbbá a filozófiai szószaporítás (az író a szutra stílus híve), végül az ideológiák, amelyeket nem az igazság érdekében, hanem a rossz lelkiismeret ellen építenek. (Camus hasonlóképpen a direkt morál és rossz lelkiismeret neuralgikus pontjára tapint, mikor azt írja: sok embert ismer, aki az igazság birtokában van, mégsem lelkiismerete szerint cselekszik.) Az Egy a Lét, ezzel szemben a sok az élet, a létromlás. Másként – afféle hamvasi negatív teológiaként –: az öncsalásnak lehet tízezer fajta változata, bár maga a csalás mindig ugyanaz az egy. A lét szakrális, azaz teljes, metafizikailag nyitott, míg az élet töredékes, hamis.

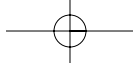
A szabadság Hamvasnál nem morális, nem társadalmi, nem pszichológiai, nem tudományos fogalom, sokkal inkább szakrális-ontológiai kategória. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy miután általánosságokban fogalmaz, amit mond, gyakorta egyszerűen jelent mindent és semmit. A meghatározás mindig hiányzik, ennek ellenére többnyire tudjuk, mire gondol, hiszen számtalanszor körülírja a ki nem mondott fogalmakat.

A LABIRINTUS

A *Karnevál* szerkezete az értelmezők kedvenc területe, bár Hamvas a regényben keresetlenül kijelenti: a *formát egye meg a fene*. Ez természetesen nem tartja vissza a mindenre elszánt elemzőket, ámbátor ha felütik az esztétikai lexikont a tartalom és forma címszónál, eltűnődhetnek a kijelentésen. A *Karnevál* mindenesetre a (morális) tartalom és forma egységének jegyében született. Egzisztenciális hazugságok *labirintusában* élünk – Hamvas szerint –, a labirintusi egzisztencia pedig a bázisát vesztett ember tévelygése a történet útvesztőjében, a törvénytelené vált létben, ahol a káprázatban a normális létől megfosztva kóválygunk. A közhelyet, miszerint a *Karnevál* szerkezete labirintusszerű, megerősíti a könyv szerzője.

A labirintusmotívum az új kőkorban bukkan fel. Jelentése, szerepe az antik majd keresztény kultúrában módosul ugyan, ám lényege változatlan marad. A főhősnek el kell jutnia az útvesztő szívébe, ott le kell győznie ellenfelét, majd meg-

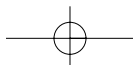
találnia önmagát. A labirintus többnyire az ember életútját jelképezi. Néha, szimbolikusan a halálba vezet, onnan vissza az újjászületésbe. Voltak gyógyító, másutt szent zárandoklatok, melyek befejezéseként – az aktusnak transzcendens értelmet adandó – végigtáncolták a labirintust. A régiek bizonyos eseményeket, rituálékat motorikusan intenzívebben, hitelesebben éltek meg, mintha csak műalkotásokon, szavakon keresztül azonosultak volna velük. Hamvas labirintusának közepén azonban nem valakit, legyőzendő ellenfelünket vagy megmentendő önmagunkat találjuk, hanem valamit.

A *Karnevál* centrumában – erre Kemény Katalin hívja fel a figyelmet –, mely az aranymetszés szabályai szerint az V. könyv 7. részére esik, az *örök visszatérés* gondolatára bukkanunk. Hamvaszt élénken foglalkoztatta a visszatérés lehetősége, az elhibázott élet utáni újrakezdés reménye. Természetesen nem a teljes élet elhibázásáról van szó, inkább arról, hogy a sors nem minden ízében lett tökéletessé, vált létté. Néhány idevágó Hamvas-mondat az *Interview*-ből: azt mondják, a lét nagy kérdéseinek megoldása nincs. Csak egyet lehet, azokon túlfejlődni. Most már tudom, van maradéktalan megoldás, minden kérdés hiánytalan megoldása. Azt hiszem, ezért kell visszatérnem. Nos, önmagához kell visszatérnie, azaz az örök visszatérés gondolatának mélyén, a labirintus közepén mégiscsak Hamvas Bélát találjuk. Hasonló szólam az *Ugyanis*-ből: Ezt itt elhibáztam. Nem lehet jóvátenni. Újból kellene kezdeni. Bemocskoltam magam. Azt kellene kitalálnom, miként rázzam fel azt, akit még fel lehet rázni. Ezt kellene megtanulnom. Azt hiszem, ezért kell visszatérnem. Végül a *Karnevál*-ből: Itt nyugszik Bormester Mihály, aki azt mondta, hogy ez még nem az utolsó.

Nem bizony.

Kemény Katalin szerint Hamvasból, akárcsak Schumann zenéjéből, hiányzik a derű. Inkább a melankólia és az „élettombolás”, azaz a szélsőség jellemző mindkettőjükre. Hamvasban – szögezi le – nincs derű, de *tud* róla. „Ha meg lenne benne, akkor nem tudna róla.” Nehéz egy érzékeny irodalmár – és szellemi társ – állításával vitázni. Az ellenben bizonyos, Hamvas szövegei, különösen a *Patmosz* éteri részei, az *Unicornis* tengerszemmélységű, mégis könnyed futamai, a *Karnevál* humora, helyenként olümposzi derűje cáfolja Kemény Katalint. Nyilván nem tökéletesen azonos a köznapok és a textusok Hamvas Bélája, de nála a már emlegetett élt és írt lét között lényegesen keskenyebb a szakadék, mint sokaknál a magyar irodalomban.

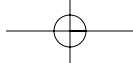
Az „élettombolás” valóban számtalanszor tetten érhető művében. Nem egyszer az ellenkezőjét szeretné, ám nem ismer mértéket. Maga beszél arról az intellektuális megittasultságról, arról az extázisról, ami a magas rendű alkotás létrehozásához szükséges. Időnként érezzük, amint feltartóztathatatlanul törnek elő belőle a szavak. (Néha elsöpörve a valóságot.) Vannak vakító tűzijátékra emlékeztető oldalai. Petárdaként robbannak ötletei, bevilágítanak alig ismert szellemi tájakat. Felfénylenek gondolatai, amelyekből egy-egy könyvében esetenként több van, mint némelyeknek egész életműjükben. Ehhez képest a csendes derű, a szótlán idill tényleg rezignáltságnak, talán melankóliának tűnhetett Kemény Katalin számára.

A labirintus, az írásművet inspiráló forma nem kizárólag a *Karnevál* sajátossága. Megtalálható Kafkánál ugyanúgy, mint Borgesnél. A karneváli útvesztőt azonban Hamvas – még inkább olvasója – sajátos módon éli meg. A labirintus szorongást fokozó tulajdonsága, hogy kifelé igyekezve belőle, számtalanszor ugyanoda érünk vissza. A *Karnevál*ban minduntalan ugyanazokkal a maszkokkal találkozunk, ugyanaz a szituáció ismétlődik, ugyanaz a kísérlet zajlik, hiába haladtunk előre több száz oldalt. A regényben időnként maszkot cserélnek a szereplők, ám ez nem könnyíti meg a dolgunkat az értelmezésben. A *Karnevál* nagy dilemmájára, hogy főhős képes-e eljutni *valódi* énjéig, azaz sarkítva a kérdést, létezik-e ez a valódi én, Hamvas közvetlenül nem felel. Kemény Katalin a fiziognómiára hivatkozva – melynek kulcsszava az arc – úgy gondolja, nem a látszat (a démoni maszk) és a létező (a valódi arc) áll egymással szemben. Szerinte a görög tragédia maszkján keresztül például az istenség, a számok forrása: a számfeletti Egy szólal meg. A megszólalásának feltétele a testet öltés a tízezer *egyikében*, a formában. Az olvasó nehézsége az értelmezés kettősségéből adódik: minek tekinti az ént, a pszichét: struktúrának-e, vagy halmaznak. A negatív maszkok garmadája mögött tényleg található-e bármiféle hiteles egó, nem pusztán Hamvas előfeltevésével, aranykori ábrándjával van dolgunk, a hagyományból kihajtó csirával, amely jó esetben szárba szökken a regény alkotójában, valamint jóhiszemű befogadójában. Az író énfelfogása végeredményben a transzcendensbe vezet, mikor azt állítja: az ember mikroteosz. A végső válasza közvetve ismeretes: a *Karnevál* után Hamvas többé nem foglalkozik a hiteles én kérdésével olyan mélységben, mint előtte.

A labirintusmotívum emlegetése mellett gyakran elhangzik a szerzőtől átvett kifejezés, miszerint a *Karnevál* sorskatalógus. Valóban. A már idézett Italo Calvínót megszólaltatva – aki nyilvánvalóan nem ismerte Hamvas művét –: minden egyes élet enciklopédia, könyvtár, tárgylajstrom, stílusmintatár, amelyben állandóan és minden lehető módon keveredhet, majd újrendeződhet minden. A leírtak tökéletesen illenek a *Karnevál* köteteire, azaz alkotójuk irodalmi látásmódját tekintve korántsem rokotalan.

A *Karnevál* közismert kettőséget mutat. A regény terét Hamvas a függöny előtti, illetve a mögötti beszélgetésekkel színpadszerűvé alakítja, hogy szereplőit (akiket maszkoknak, imaginációknak, végül szavaknak nevez) felléptethesse. Az elbeszélő részek – olvashatjuk a regényben – a színpadon kapnak helyet. A formai fogás, az elbeszélés és drámai párbeszéd együtt történő szerepeltetése, megtalálható már Joyce-nál. Tőle sok mindent tanult Hamvas, főképpen azt, miként lépje át derűsen az irodalmi konvenció határát. Joyce az *Ulysses* 15. fejezetében színpadi dialógusra vált, beilleszt egy formáját tekintve drámai részt művébe, mintha mi sem volna természetesebb. Hamvas nem ilyen szenvtelen, ő szeret mindent megmagyarázni, gunyorosan beavatni a modern olvasót a regényírás műhelytitkaiba. Fontosabb azonban, hogy az író irodalomszemléletét tükrözi a szavakkal történő színpadácsolás. A szereplők megrajzolása nem jelzőkkel történik – ez szerinte kontrárság, a valódi probléma kikerülése –, hanem azok állapotának dramatizálásából. A *Karnevál* szerzője ugyan Joyce-hoz hasonlóan merőben eredetit készült alkotni,

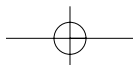
ám nem pusztán tagadni, sokkal inkább meghaladni akart mindent. Hamvas olvasatában az ír szerző az irodalmi konvenciót – formát, mítoszt, nyelvet, cselekményt, regényidőt – tudatosan elvetette. Joyce a homéroszi mitológiát köznapivá téve, bizonyos fokig dekonstruálta a mítoszt: egyetlen végtelen, banális pillanattá változtatva a létet. Hamvas viszont helyenként felhasználja a mítoszt, mi több, esetenként továbbépíti azt. Leglátványosabban és legsikerültebben a keresztény mitológiához kapcsolódik az V. könyv túlvilágjárása során. Máskor ellenben ironikusan demitizál, megmutatva a történelmet mozgató – helyesebben azt súrlódásmentessé tevő – „szentség” iránti igényt, illetve annak valódi értékét. (A legemlékezetesebbek a mágikus excrementumról, a szent kenőcsökről szóló fejtegetések a IV. könyvben.) A *Karnevál* kurzívval szedett, a gong megszólalása, a függöny felvonása előtti kezdőbeszélgetésben az író bevon bennünket a történetbe, majd a továbbiakban az eseményeket értelmezi, ugyanezzel a módszerrel (és betűtípussal). A gongról tudjuk, mi, a függöny szerepe ellenben kérdéses. A *Scientia sacrá*-ban a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban: ami felénk van, az világos, ami viszont a függöny mögött, azt találgatni kell. Ebben az olvasatban a függöny mögötti beszélgetések beavató jellege egyértelmű, más lapra tartozik, hogy soha, semmire nem kapunk végleges, megnyugtató választ. Ráadásul Hamvas nem konzekvens módszerét tekintve, mivel a VI. könyv 20. és 21. része között (amennyiben Schumann *Karnevál*jának tételei szerint haladunk), megszólal ugyan a gong, de nincs függöny, tehát függöny mögötti kurzívval szedett beszélgetés sincs.

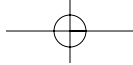
A regény labirintusában, a maszkok, nevek kavalkádjában elsöre – a gondolom folyamatosan jegyzetelő – Darabos Pálon kívül nem sokan igazodnak ki. Darabos Hamvas monográfiájának (*Egy életmű fiziognómiája*) III. kötetében jól használható összefoglalást találunk, amolyan Ariadné-fonalát a *Karnevál* cselekményéhez, a szereplők fel- és letűnésének követéséhez. Hamvastól viszont a *Karnevál* elején, a labirintusba lépve, mindössze ennyit kapunk útravalóul: *Ez a leghosszabb út. Sacromontanus írja: Cum parvulo netestata omnia valcanusca. Labyrinthusi veszély.* Nyilván fölösleges megjegyezni, „Szenthegyi” azaz Sacromontanus néven nem létezik szerző.

Rövidre fogva: itt „semmi sem biztos, sőt az sem biztos, hogy semmi sem biztos”...

NYELV

A nyelv némelyek szerint teremti, mások szerint feltárja, ismét mások szerint tükrözi, megint mások szerint elfedi a valóságot. A nyelv és realitás viszonyában a név – az ősforrást, Wittgensteint citálva – nem más, mint a legegyszerűbb nyelvi jel, amelyhez a világ szintjén tárgy rendelhető. A valóság és név azonossága, illetve különbözősége azonban nehezen megfogható. Wittgenstein itt érezhetően egyoldalúan közelít a problémához. Érvelése fordított, azaz ebben az esetben mintha kimondatlanul a nyelvet tekintené elsődlegesnek. Posztulátum gyanánt érdemes lesz hát Searle néhány mondatát felidézni, miszerint a tények a nyelvtől tökéletesen függetlenül léteznek. Ez azonban nem vezet valamiféle szuperobjektivitáshoz, mindössze azt eredményezi, hogy a tény azonosításának lingvisztikai és

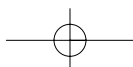

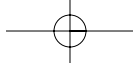
fogalmi természete miatt, magának az azonosított ténynek szintén lingvisztikus természetűnek kell lennie.

Hamvas, mint minden valamire való XX. századi alkotó, erőfeszítéseket tesz egy metanyelv létrehozására. (Ottlík ógörög terminusokkal kísérletezett, mígnem beletörődve a kudarcba megsemmisítette céduláit.) A metanyelv mellett másik nagy kísérlete a metavallás, helyesebben metahit megteremtése, amit persze nem így nevez. Üdvtörténetről beszél, hagyományról, aranykorról, személyről, éppen az említett a metanyelv hiányában. Igyekszik felülrni, lecserélni a régi kifejezéseket vagy legalább a valóság kiürítette, szemantikailag lejárt szavatosságú fogalmakat újratölteni. Több írásában foglalkozik elméleti közelítésben a kérdéssel. Úgy véli, a nyelv előtti világ – az őseMBER valósága – eredetileg primer. Az őскеzdetkor az ember még szemben áll a világ őselemeivel, az élet minden nehézségével és örömeivel, kegyetlenségével és áldásával. Ez a világ, Hamvas számára, mégsem az úgynevezett objektíven létező, nem a nyelv előtti világ. Nála a nyelv és lét szétválaszthatatlan (a létet, a létezőt a szó legtágabb, heideggeri értelemben véve). A nyelv és valóság viszonyáról a következőket írja: a szó nevezi meg a dolgot, a szó szólítja, kelti fel álmából. Ezért minden szó praktika és teoretika között áll a küszöbön, a középén, teremtő princípiumként: mint az első megragadás. A szóban válik a gondolat cselekvéssé, ugyanakkor a cselekvés gondolattá.

Szóhasználata munkáiban tudatosan követi a létromlást. Az aranykor szavait nem ismeri, ám nincsenek kétségei afelől, hogy léteztek. Az aranykor a metafizika nyelvén – szanszkritul, héberül, ógörögül – szólalt meg. Helyesebben az iménti nyelvek őrzik, jelentik a kulcsot a hagyományhoz, amelynek töredékei itt-ott fenn kellett hogy maradjanak. Ezekre az aranykori szövegfoszlányokra céloz, mikor ezt mondja: „Alaposan és véglegesen meg kellene tanulnom a szanszkritot, a hébert és a görögöt. A baseli, a párizsi, a londoni, a római, a calcuttai, a pekingi, a kiótói könyvtárakban anélkül, hogy a részletekbe mennék, bizonyos nyomokat keresnék.” Nem kérdéses: az aranykor, az idill nyomait, a hagyomány szövegeit.

A létromlás következtében súlytalanná válik a lét, silánnyá az élet. Hamvasnál a lét pozitív, míg az élet negatív kifejezés. Az előbbi a hagyomány, utóbbi viszont a pseudoegzisztencia kifejezése. Az élet semmiségének nyelvi megfelelője a locsogás. A fecsegés – a létet elfedő értelemben – a gyökértelenített jelenvalólét-megértés nyelvi létmódja, mondja Heidegger. A pseudoegzisztencia nyelve – a fecsegés –, nem feltárja, hanem elfedi a létet. Kimondás helyett elhazudja. A létezés értelme semmivé válik a locsogásban. A *Karneválban* nem bűnben él az ember, hanem pácbán, később másutt a moslékban. Bűnösök sincsenek, legföljebb svihákok. A regényben beszélő nevet viselő Pataj nem rablógyilkos, mindössze monomániás. Ez nyilván a pszichologizmus szarkasztikus bírálata. Pataj önnön turbájában (őrületében) forog. Tettét szeretné ugyan bűnné változtatni, hangzik el a függöny mögötti beszélgetésben, szeretne a közösségbe lépni, kísérlete azonban kudarcba fullad a többiek monomániája miatt. A *Karnevál* etikai vezérfonala a *Regényelméleti fragmentumot* követi, miszerint a közösségből való kiesés megszünteti a tettek morális tartalmát, erkölcs nincs, csupán mánia, őrület. A regény

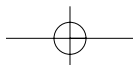
itt kap szerepet: a kollektív üdvtörténet lehetetlen, legföljebb az egyénire van mód. A szóban válik a gondolat cselekvéssé, ugyanakkor a cselekvés gondolattá.

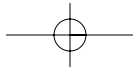
A *Karnevált* követő regények – leszámítva a *Szilvesztert*, ahol úgy tűnik, Hamvas még nem tud a *Karnevált* hatásától szabadulni – nyelvüket tekintve jóval puritánabbak a nagy elődnél. Néha szándékos monotóniával tárják fel a sivár valóságot. Az *Ugyanis* lapjain például találunk olyan párbeszédet, amely használati cikkek listájából, valamint azok árainak felsorolásából áll. Esszéírása azonban éppen a *Karnevált* után teljeseedik ki, helyesebben válik már-már éterivé. A témák nem változnak, mindössze a stílus. Hamvasról ismerjük – ha máshonnan nem, hát tőle –, hogy megszólalásaikor minden addig általa elmondottat újra akar fogalmazni. Látzólag mindent meg akar haladni, holott az kevés neki, ami hiteltelen. Innen fakad írásainak transzcendenciája, a szó eredeti (átlépni, meghaladni) értelmében.

A szakrális rend, amelyet a metafizikában ugyanúgy keresett, mint a hétköznapokban, vagy az igazi barátság meghitt pillanatai, ritkán adtak meg neki. Sokáig létfontosságú volt számára a közösség. A hiteles közösség iránti igény hosszan élt benne, végül leszámolt vele, miként az összes – nevezzük így – földi hívsággal leszámolt. Sikerral, dicsőséggel, tanítványok hiányával, életművel, halhatatlansággal. Maradt az áttetsző, csendes derű. A *Patmosz* legfontosabb részeiben valami nyelven, léten és nem léten túli végső csöndre nyílnak ablakok, ahol minden megvan, ahol fölöslegesek a szavak.

Hamvas folyamatosan újrafogalmazza önmagát. Szeretett volna eljutni – az ő szavával – a normalitásig, ha lehet, az idillig. Megteremteni, legalább önmagában, az aranykort. Ez időnként sikerült neki, tartósan azonban nem. A *Patmosz* utolérhetetlen – így nevezném – metafizikai eleganciáját, a lét szellemivé párolását az *Ugyanis* ressentiment-ja követte. Előbb a realitás bűze lepte el a patmoszi lét tisztáit, majd a világ betonvalósága telepedett rá az addig bensőséges tájra. Az író ilyenkor mindig elillant a fizikaiból a metafizikaiba. Nyelve tökéletesen követi a folyamatokat.

A *Karnevált* írásának idején azonban még korántsem ez a helyzet. A *Karnevált* szerzője grandiózus fecsegő, lenyűgöző szószátyár. Keveri, felváltva használja a nyelveket, az angolt, németet, szanszkritot, latint. Új kifejezéseket kreál, sosem élt szerzőket idéz. A karnevál zsvijából sokan hallották ki az egyik legfontosabb szólam, a nyelv önálló hangját, ami bizonyos fokig a maszkprobléma, a kimondhatóság kérdésére vezethető vissza. Gadamer – Diltheyt idézve – fejtegeti az individuum kimondhatatlanságának problémáját, miszerint a nyelv soha nem érheti el a személyiség legvégső titkát. Hamvas a maszkok mögött a valódi arcot, az autentikus ént keresi, amely kimondatlanul ugyan, de jó kell hogy legyen. A történetiségen, az ember történetén túl ugyanis ott tündököl az elérhetetlen aranykor, ott található a hiteles individuum. A nyelv bizonyos felfogás szerint közelít a valósághoz. A kijelentés azonban csak akkor értelmezhető, ha meg tudjuk mondani, mi a valóság. A *Karnevált*ban előbb a konvencionális valóságot billenti ki statikus helyzetéből Hamvas, majd a világ meghatározhatóságát kérdőjelezi meg, végül a szavak nyilvánvaló szemantikai tartalmát igyekszik elmosni, mikor azt mond-

ja: elégedjünk meg azzal, hogy a szavak nem fix pontok, ezért minden végleges megfogalmazás, így a definíció is komikus. Szerinte a valóság a káprázat mögött rejtőzik, ezt a káprázatot pedig mi teremtjük imaginációnkkal. Ezzel a kör ismét bezárult.

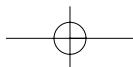
Kései munkáinak egyikében úgy vélte: a köznyelv és a szellemi nyelv közötti távolság egyre növekszik. A szókincs szegényedik, afféle szlogennyelv váltja fel az értelmes beszédet. Ennek ellentétéként az irodalomban mesterkélt szókapcsolatok keletkeznek, amelyek „se nem intenzívek, se nem képszerűek, se nem zenek”. Jólata beteljesedni látszik, mi több, a szavakkal együtt mállik szét a realitás. A valóság megváltozott, a hamvasi máya fátylán képek sokasága villózik, mióta képzuhatagban élünk. A médiumok képekké alakítják, majd tükörjátékok káprázatával megsokszorozzák a világot – mondja Calvino. Ugyanakkor, teszi hozzá, éppen az irodalom termelhet ki olyan antitesteket, amelyek útját állják körünkben a nyelvi pestis terjedésének. Hamvas valami nagyon hasonlót tett a *Karnevál*ban képek helyett a szavak segítségével. A tükrök, önmaga maszkjainak tükrözésével határtalanná tágította a regény belső terét, végtelen számú imaginációnak, a valóság újraértelmezésének nyitva utat.

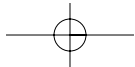
VALÓSÁG ÉS IMAGINÁCIÓ

Nemrég posztmodern teoretikusok még megkérdőjelezték a metanarratívák létjogosultságát, a világ elbeszélhetőségét, holott mióta világ a világ, az ember a nagy elbeszélések segítségével helyezi el önmagát a társadalomban csakúgy, mint a mindenségben. Míg a filozófia – Heidegger szerint – felbomlott szaktudományokra, addig a Musil nevével fémjelvezhető regénytípus megkísérelte magába szívni a pszichológia, a szociológia, a mitológia, a vallástudomány, a filozófia eredményeit. *A tulajdonságok nélküli emberben* a narratíva nem ütközik a tudomány eredményeivel. Jól megférnek egymás mellett. Igaz, Calvino úgy vélte, Musil ezért a befejezhetetlenséggel fizetett. Mindenesetre Heidegger sem hagyta abba a filozofálást, mivel a létről kizárólag a metafizika képes kérdéseket feltenni, majd azokra, jó esetben, válaszokat találni.

A *Karnevál* írója viszont Musillal ellentétben szatíra tárgyává teszi, ha úgy tetszik, – posztmodern olvasatban – dekonstruálja a tudományt és a filozófiát. Hamvas a tudományszkeptikusok előtt tagadta a tudományos elméletek elsőbbségét más világmagyarázatokkal szemben. Úgy gondolta, a tudomány igazságigénye bejelentésekor az ideológiai, illetve metafizika területére tévedt. Ennek hangot adott már Nietzsche, de megtámogathatjuk Hamvast – némi megszorítással – Feyerabenddel, aki amellet érvelt, hogy a tudomány nem általános érvényű, nem az igazság kizárólagos letéteményese. Vissza kell tehát állítani jogaikba a művészeteket, a vallásokat, a mítoszokat. Hamvas szavaival élve: a szakrális hagyományt. Amennyiben a kijelentés örök lelki igényt takar, annyiban valóban nincs sok dolgunk a tudománnyal.

A valóság mibenlétét nem a szokásos európai fogalmakkal közelítette meg Hamvas. Ejt ugyan szót látszatról és valóságról, ám különféle fátylak mögé rejtett valóság

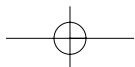

ez inkább, mintsem a lényeg. Semmiképpen sem a megismerés objektív végeredménye. A káprázat, a máya varázslatot jelent – mondja. A keleti metafizikában a látható világ varázslat, mert az, amit az ember az érzékeivel tapasztal, nem reális. Ellenben, amennyiben éberek vagyunk, nem vakít el bennünk a káprázat. „Mindaz, ami külsőnek látszik, a nem éber lény önvarázslata.” A szanszkrit máya – a *Karneválban* az imagináció – szoros összefüggésben van a mágiával. „A hindu hagyományban ugyanazt jelenti, mint az egyiptomiban Ízisz, a héberben *bohma*, később Alexandriában *Szophia*, a görögöknél *idea* és *eidosz*. A varázslat képeit szüntelenül teremtjük. A teremtetett lény az ember saját maga, a világa.” A máyát, miként a felsorolt fogalmakat – közelítve a keleti metafizikát az európai gondolkodáshoz – felfoghatjuk úgy, hogy nem a világot, csupán a világról alkotott *képet* tekintjük káprázatnak. Így néhány deszkát kihúzzunk a két világkép között emelkedő kerítésből. Ráláthatunk erre-arra.

Adja magát a lehetőség, hogy tudományos kifejezésekbe kényszerítsük a hagyomány hamvasi szótárának szavait, hiszen általában az emberi megismerő apparátusról beszél (érzékekről, érzékelésről), majd annak különböző kultúrkörökben kikristályosodó nyelvi tapasztalatairól. Materialisták – gorombábban – szubjektív idealizmusnak szokták az effélet nevezni. Hamvas azonban, végső soron, az *etikai* éberségre gondol. Valósága voltaképpen a mitologikus világképből ered, vagyis a szakrális gondolkodás terméke. Hozzáteszem: a modernista valóság sem közelít jobban – valamiféle támadhatatlan – veritás birtokában a realitáshoz. Molnár Tamás egyenesen úgy véli, a modern időkben a filozófus olyan Démiurgosz szerepét játssza, aki gyártja a valóságot. Az irodalom területére lépve viszont ellenkező a helyzet. Itt valóságvesztéssel szembe-sülhetünk. A posztmodern regény rendszerint ezért nem több az üresség litániájánál. A posztmodern szerző mondanója – a nyelv önmagával folytatott diskurzusa – emiatt végzi érdektelen szókásában. Az író, aki kiemeli az irodalomból a valóságot, tulajdonképpen az irodalmat emeli ki a valóságból.

A máya a *Karneválban* az imagináció, másként életképzelet vagy káprázat nevet kapta. A szavak felvehetnek pozitív, illetve negatív töltést. A regényben az 1950-es évekhez érkezve megromlik az imagináció, „ezt a romlott imaginációt hívjuk örületnek”. Hamvast a logika útjain lehetetlen követni, mivel kerüli a meghatározásokat, mi több azt is, hogy viszonylag állandó jelentést adjon egy szónak. A valóság például, akkor valóság, ha „intakt. Ép és teljes. Egész.” Azt mondhatjuk, annyiban, amennyiben a hagyomány talaján áll, azaz metafizikailag megalapozott.

A *Karneválban* nem tudjuk, mikor ki beszél, ami tovább bonyolítja a kérdést. Amennyiben maszkokkal van dolgunk, annyiban – elfogadva Hamvas játékszabályait – a maszkok beszélnek, illetve az ügyvivő, majd a hang elemzi a történeteket. Belsőfentesen fogalmazva: Hamvas megsokszorozza az elbeszélő ént – elbeszélő, valamint értelmező – énekké, amelyek azonosításaival egyébként nem sokra megyünk. Dosztojevszkijnél sem tudjuk, mikor halljuk az író, mikor közvetítik véleményét a szereplők, mikor szólalnak meg regénybeli fiktív figurákként. Dosztojevszkijnél szintén nehéz eldönteni, általában kivel azonosul a szerző. Gyanúink persze vannak. Hamvasnál a narratívák nem Bahtyin által leírt módon hangzanak fel, azaz nem a Dosztojevszkij-féle egyenértékű szólamokat halljuk. A *Karneválban* relativizálja önmagát a szöveg a folya-

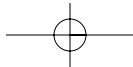

matos önkomentálás, majd a kommentár újabb értelmezése során. A nóvum tulajdonképpen abban áll, hogy Hamvas nem bíbelődik újabb és újabb figurák, azaz maszkok bevezetésével mikor saját textusát a regényen belül értelmezi. A hagyományos – ha úgy tetszik: klasszikus – regényben Habermas szerint az elbeszélő bevezethet olyan szereplőt, aki az összeegyeztethetetlen világok ütközését megtapasztalja, amennyiben hasonló hatást akar elérni. Italo Calvino Cervantesszel kapcsolatban hasonlóképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy Don Quijote alakja lehetővé teszi az összeütközést két ellentétes nyelv, sőt két különböző irodalmi világ, jelesül a lovagregény csodálatos és a pikareszk regény komikumuma között, melyekben alig akad közös vonás. Cervantes ezzel nem csak új dimenziót nyit meg, sokkal inkább két irodalmilag kialakult világ metszéspontján álló alak élményhorizontjából alkotja meg a világnak egy új quijotei olvasatát az egészre nézve. Ebben a figurában a szöveg magára vonatkoztatva éppen a világértelmezés folyamatát tükrözi, ami azt irodalmi szöveggé teszi – állítja Habermas. Hozzátehetjük ehhez még Foucault-t, mikor a világot szöveggé, a szöveget világgé olvasó búsképű lovag valóságfelfogásáról értekezik, de további példák főlegesegek.

Mindenesetre a valóság és fikció kapcsolatának újragondolására ösztönöz, hogy egy-egy kitalált figura, teszem azt Shakespeare Hamletje vagy Tolsztoj Pierre-je előbb, erőteljesebb hatást gyakorolt ránk, mint valódi genetikai őseink, akik ugyan a szerzők kortársai voltak, jóllehet a nevüket sem ismerjük. A műben teremtett valóság határvonalát szintén át- meg átlépik a szerzők. Cervantes kibeszél a szövegből. Az elbeszélés medrében, gond nélkül folyik egymásba fikció és valóság, mikor önmagát beleszöve, saját írását ironikusan elemezteti a regény egyik szereplőjével: „Munkája tervezete meglehetősen, sokba kezd, de nem fejez be semmit, be kell várnunk a második részt, melyet ígér. Talán a folytatás kiérdemli számára azt a kegyelmet, melyet tőle eddig megtagadtak.” Shakespeare négyzetre emeli a fikciót a *Hamlet*ben, a színház a színházban jelenetben. Fielding megáll az elbeszélés közben, majd mintha mi sem volna természetesebb, az olvasóhoz fordul, önmagát kommentálva, érzéseit megosztva a nagyérdemű képviselőivel.

Korunk virtuális világában a tudomány mosta el azt a választóvonalat, amit valaha a valóság és fikció szilárd mezsgyéjének véltünk. Hamvasnál azonban nem itt húzódik a határ, hanem azt kérdőjelezi meg, tekinthető-e bármi valóságnak. A *Karnevál*ban gyakran elhangzik, miszerint a valóságot mi teremtjük imaginációkkal. Találunk a kenyőcsről (a társadalom olajozott működéséhez elengedhetetlen ideológiáról), a fejlett, mindent irányító hazugságszisztémáról olyan mondatokat, amelyeket a józan ész nevében szívesen teszünk zárójelbe, utalunk a fantasztikum világába. Esetleg abban bízunk, hogy a mögöttünk hagyott totális diktatúra eszmei kelléktárában porosodik. Többnyire csatlakozunk ebbéli reményeinkben.

Hamvas maszkjaival általában hasonlóképp járunk, az előzőkben elmondottak ellenére. A maszkok emberi karakternek meglehetősen elrajzoltnak, fantasztikusnak, szélsőségesen imagináriusnak tűnnek. A valóság azonban ritkán marad el a képzelet mögött. A *Karnevál* egyik leghihetlenebb figurája, Kesző Bertalan hivatali előljáró, másodállásban amatőr koldus. Tökéletesen irreális alak. Nos, Canetti bemutat egy bé-

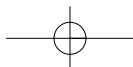
csi multimilliomost – *valódi* személyről van szó, nem regényalakról –, aki foszlott kabátban, kirongyolódott nadrágban, gyűrött kalappal járt el otthonról koldulni, míg cselédjük fel nem fedezte. Ekkor a család elkobozta koldulókalapját. Ettől kezdve ritkábban mozdul ki, bár megesett: diadalmasan tért haza a piacról, ha valamelyik kofától *ingyért* kapott pár szem körtét. Később teljesen begubózdott, mindengyűlölővé vált, csak kedvenc időöltésének, a pénzegetésnek élt. Előbb titokban hódolt szenvedélyének, majd mikor rajtakapták, ennyit mondott: ne zavarj, még nem végeztem, miközben a padlón heverő pénzkötegre mutatott. Végül egyetlen öröme – Hamvasnál: monomániája – a pénzegetés maradt. Szerette nézni a pénzt meg a tüzet – mondja Cannetti –, a legnagyobb gyönyörűséget az okozta neki, amint egyik elemésztí a másikat. Megismétlem, nem kitalált személyről van szó, valódi milliomosról, az író közli a nevét: Altarasnak hívták.

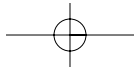
Hasonlóképpen a fantasztikum világába tartozik – első pillantásra – Hamvas egyik ötlete. Eszerint közel az idő, amikor a 12 és 75 év közöttiekről hivatalos közösülési naplót kell vezetni, amelybe az aktus napját, óráját bejegyzik, majd a bejegyzettek kézjegyükkel hitelesítik azt. Nyilván Orwell 1984-ének „metatotalista” megvalósulásával van dolgunk, jöllehet a valóság újfent megelőzte az irodalmi antiutópiát. Dél-Amerikában, a gyarmatosítás kezdetén, a jezsuiták eljutottak addig, hogy a bennszülöttek nemi életét harangszóval szabályozzák. A létezését átszövő hazugságszisztéma, amelyről Hamvas sokszor lerántja a fátylat, szintén hihetetlennek tűnt, míg meg nem szereztük az elmúlt évek tapasztalatait. Alkalmanként bizonyos típusok látszanak irreális torzképnek a regényben, mint teszem azt a szent görcsben élő Jusztin, ha nem jut eszünkbe a valódi sors elől menekülő, önmagába zárkózó szakralitás különös világa: az Athos-hegy kolostorai. Szürke az elmélet és színes a maszkok világa. Rövidre fogva: a valóság többnyire nem a létező realitás, hanem racionális elképzelés arról, milyennek kellene lennie.

A *Karnevál* valóságából nem hiányzik az idill. Hamvas a transzcendens derűről, a metafizikai és a tapintható valóságról rendkívül érzékletesen tud írni. Ezek az idill, a feloldódás pillanatai: a szakrális rend köznapi, ám időtlen megjelenései, illetve azok megteremtése az író által. A lét textusának megélése. A regény harmadik könyvében találunk egy tüneményes részt az almaszedésről (párja a *Patmoszban* van, „Cseresznyét szedni” címmel). Az almák a faágakon és a kamra polcán olyan időntúli mosollyal néznek a világra, az olvasóra, akár a Teremtő vagy Buddha.

BEAVATÁS

Tradicionális felfogás szerint a szakrális tudás rejtett, míg a modern álláspont a titkot a hallgatásra bízta. Heidegger úgy véli, bizonyos tudást csak a hallgatás menthet meg attól, hogy rövid idő alatt ki ne árusítsák. A XX. századi filozófia talán legtöbbet idézett kijelentése szintén a hallgatás mitikus szférájába visz. Wittgenstein *Tractatus*ának utolsó szavai leszögeznek – mint a koporsót, amelyben a megboldogult fekszik –, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. A temetést követően a mondat sírkőre került (itt nyugszik a nyelv), a sírkőből pedig utóbb határkő lett. Mozdíthatatlanul ma-

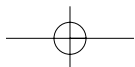
gasodik a mondható és a mondhatatlan határvonalán, lezárva a verbális megismerés horizontját. Nálunk Ottlik hallgatása vált kultikussá. Időnként úgy tűnt, hívei hallgatását egyenrangúnak vették megszólalásaival. Hamvas ellenben nem hallgat, hanem fecseg. Fecsegő vagyok – mondja magáról a *Karnevál* ügyvivője –, mi több, rajongok mások fecsegéséért. Hamvas a fecsegés Falstaffja. Az ügyvivő mindössze a regény egyik elbeszélő énje ugyan, de Hamvas egyéb szövegeit olvasva nem lehet kétségünk afelől, kiről beszél.

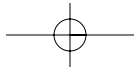
A grandiózus szóözön ellenére azonban nehéz megmondani, mibe avat be minket a *Karnevál* tulajdonképpen. A beavatás szó éppen Hamvas műve nyomán terjedt el, lett kultikus kifejezés, ám ez nem változtat azon, hogy Dantétól, Dosztojevskijen, Tolsztojon, Kafkán, Rilken, Heideggeren át Weöres Sándorig minden jelentős életmű beavató jellegű.

A beavatás eredetileg a misztériumvallások kulcsszava. Hamvas hasonlóan, de nem pontosan ebben az értelemben használja a szót. Nála a szakralitás – a szentség – olyan hagyományokra is vonatkozik, amelyeknek nem feltétlenül van vallási vetülete. (Nyilván azért döntött a szakralitás fordulat mellett, mert szélesebb látóhatárt nyit meg, mint bármelyik vallás szentség szava.) Beavató művek Hamvas olvasatában a tradíció könyvei a Taótól Konfuciusig, a *Védáktól* az *Upanisádokig*, az orphikától a szufi költészetig, az evangéliumokig, de világossá teszi, hogy a Shakespeare-ouvre ugyancsak ide tartozik. A beavatás lényegét folyamatosan újrafogalmazza. Voltaképp a számára legfontosabb néhány alapszót helyezi az indiai, kínai, ógörög, héber, európai hagyomány alapműveinek szöveggörnyezetébe. Itt azután az alapszó – esetünkben a beavatás – körül kikristályosodik a tradicionális jelentés, mindaz, amire szüksége van. Tágabban fogalmazva: mindenütt az emberi lét válságának okát, az abból kivezető utat kutatja, ami egyúttal el-, illetve visszavezet az aranykorba. Hamvas térben és időben a romlatlan őskézet jelenlétét keresi, bármi-ként nevezzék utóbb a különféle kultúrákban, a nirvánától a mennyek országán át a primordiális alapállásig. A beavatás – mondja – kitágít és felemel, új erőket vezet be, az egészet megnyitja, egységet és rendet teremt. Ugyanez Weöres Sándortól, Hamvasnak ajánlott könyvéből: Bontsd szét személyedet, és betódul a világ. Bontsd szét a személyeddé vált világot, és betódul a teljesség.

A *Karnevál*ban – ismeretes – megjelenik az angyal, miként megjelenik Hamvas szinte minden művében. Mindössze a szóhasználat változik. A *Mágia szutrá*ban az angyal az idea, az őskép: „Ez az őskép (név) a kinyilatkoztatásban mindenki számára megjelent, és az embertől függ, hogy az imaginációjának középpontjában megerősítse vagy pedig megzavarja. Ha megerősíti, önmagát (nevét) realizálja.” Ennyi a beavatás lényege, amelyet állandóan újrafogalmaz az író.

Mikor Hamvas név és szómagiáját megpróbáljuk elemezni, akkor alkalmanként alkímiai folyamatokhoz, máskor azok paródiájához, azaz minden elhangzott idézőjelbe tételéhez jutunk. Az alkímia a bölcsék kövével, a Nagy Arcanummal, a mágikus kojukcióval, az örök jó és a rossz újraalkotott – némileg gyermekded – szimbolikájával nem több misztikus illúziókeltésnél. Mindössze lélektani, kultúrtörténeti értelemben érdekes, egyébként nem sok teteje van. Előbb Kemény Ka-

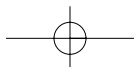
talán, majd őt követően Danyi Zoltán hívta fel a figyelmet arra, hogy Hamvas a *Karnevál*-ban helyenként alkimista terminológiát használ. A regényben az alkotás-lélektani folyamatok követik az alkímiai processzusokat. A *Karnevál* beavató jellegéről szólva Kemény az alkimista transzfigurációról beszél, amely által a természeti ember halhatatlan szellemtestét felépíti, ami „valamennyi beavatás alapstruktúrájának szimbóluma, egyben képlete. Művészet és religio gyökerét hiába is akarnánk szétválasztani.” Az alkimista terminológia azonban megnehezíti az olvasó dolgát, amikor a regénynek ezt a misztikus rétegét szeretné megközelíteni.

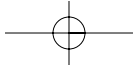
Hamvasnál azonban, amint mondtam, éppen az a feltűnő, hogy mindenütt ugyanazt keresi. A hinduknál, a kínaiaknál, az szufi és khaszid hagyományban, a kereszténységben, az orphikában, Hermész Trismegisztoszban vagy az alkímiában. Kultúrkörökben kutat szenvedélyesen, mindig az alapig ásva. Előbb a negatívumokat veszi számba, legyen az szamszara, megzavarodás, turba, örvénylés, káosz, maya, bűn, korrupció, létrontás, tisztátlanság, maszk. Azután önmaga realizálásának – üdvözülésének – útját keresi meg. Szóhasználata változik, ám a lényeg állandó, illetve helyesebb úgy fogalmazni, hogy ez a lényeg vákuumként magába szívja a változatos kulturális jelentések mindjét, jöllehet, a sokszínűség mögött a „szemantikai” Egy-et találjuk.

Szótára a modernizmus felé közeledve az erkölcsi süllyedés mértékét jelzi: a bűn az emberi életet tisztátlanná tette – állítja –, mára viszont a bűnt a (lét) korrupciója váltotta fel. Az ember manapság ritkán lesz gonosztevő, többségében csupán svihák és link. Nem bűnöző, mert a bűnnek van mélysége, míg a svihák csak bepizskolódnak. A rablónál hitványabb a parazita. A bűn fogalma elavult, miután az ember oly erőssel él bizalmas közelségben, amelyektől eddig mindig irtózott, amelyeket elrejtett és tagadott és üldözött. Ma a tisztátlanságban való jártasság olyan tüneményesen virtuóz fokát érték el, az élettechnika annyira állandósult és olyan általánossá vált, amire eddig nem volt példa. Az iménti – csaknem szó szerinti – idézetek a *Patmosz*-ból és a *Scientia sacrá*-ból valók. Hamvas szókinccse érzékelhetően követi a létromlás mértékét. A helyzet láthatóan paradox: ebben az esetben a *nyilvánvaló* kimondása a beavatás.

A misztériumvallások fennmaradt szertartásai, utólag nézve, többnyire nem egyebek hókuszpókusznál. Hamvast természetesen nem a rítus, hanem a szellem érdekli. A brahmani beavatás lényege – úgy véli – a világban a lélek beszenneyeződése és zuhanása után a megfordulás, majd a megtisztulás, az eredeti folttalan állapotba való visszajutás. A *Karnevál* ördögének, esett róla szó, az abszolút rossznak a léthelyzete ezért a folyamatos zuhanás. Nem tud megfordulni. Neve, tehát való-sága sincs a nevek nagy kavalkádjában, illetve mindössze a hangutánzó szó: Queek. „Ez a zuhanás örök” – találjuk a regényben. „Ez a lény itt, ha akar, bármely pillanatban megállhat. Semmit sem kell tennie, csak azt mondani, elég, nem zuhanok többé, emelkedni fogok. De nem mondja. Ezért zuhan.”

Másutt a megváltás, a beavatás orphikus változatáról szól Hamvas. Orpheus szerrinte szellemi kasztot akart alapítani. Mindaz, ami az orpheuszi megváltásból látható – a művészet, a tudomány, a filozófia –, az csupán az orphikus hagyomány külső

köre. A lényeg a közösségteremtés, valamint a megváltás. Az orphikus vallás viszont – Ch. Stead idevágó értelmezésében – az emberi természet földi és isteni alkotóelemeinek elegye. Az orphikus reinkarnáció a világba való visszatéréssel kecsgettette híveit. (Láthattuk: Hamvas el-eljátszott ezzel a gondolattal.) Ugyanakkor követőinek boldog életet ígért egy másik világban, amennyiben betartják a megtisztulás szabályait. A lelki megtisztulás gondolatát Hamvas elfogadta, miközben a primordiális rend archetípusát látta az orphikában. Azt, amit a köznyelv harmonikus létnek mondana. Rövidre zárva: amennyiben Hamvas minden megnyilvánulását komolyan vesszük, szakrális utópistának kell tartanunk.

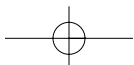
A megoldás helyett tehát ismét a megoldandóhoz jutottunk. Hamvasban erősen, nem pusztán a *Karnevál* parodisztikus síkján, hanem a köznapi realizmus szintjén szintén élt bizonyos fokú ezotéria. Erről tanúskodik szombathelyi barátjához intézett *magánlevele*, akit arra biztat, küldje meg születési adatait, hogy elkészíthesse a horoszkópját. Az író közönségsikerét a szakralitás, néha annak hígított változata, az ezotéria iránti sóvárgás táplálja. A beavatás szó művével kapcsolatban rituálisan elhangzik, jöllehet Kemény Katalin emlékezetet rá: a kifejezés hiányzik a *Karneváltól*. A Tabula Smaragdina-ban ellenben nem a ködös misztikum felé irányítja az olvasót Hamvas, mikor az ősi hagyomány fontosságára hívja fel a figyelmet, mondván: az archaikus gondolkodás minden esetben beavatás: „A nehézség, mely az ember valódi otthonáról, amelyhez az út földi tartózkodási hely összetörésén át vezet, és amely utat a tönkremenés nyitja meg, nem mondható úgyszólván semmi, mert kívül esik azon, ami nyelvel megnevezhető, és csak a művészet, a vallás és a metafizika jelképeiben ismerhető fel.”

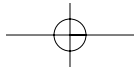
Ezzel Hamvas szakrális hiányaihoz jutottunk, amelyekről első kötetének „Ünnep és közösség” című esszéjétől kezdve a *Karneváln* át *Patmoszig* beszél.

DEMOSZTHENÉSZ KAVICSA

Hamvas Béla tehetségéről megoszlanak a vélemények. Sokáig, míg életművének legfontosabb darabjai – a *Karnevál*, a *Patmosz*, az *Archai*, a *Scientia sacra*, *Az öt géniusz*, az *Ugyanis* – csupán zárt körben terjedhettek, a bennfentes irodalmi életben bizonyos kultusz övezte. A kötetek megjelenése után azonban a lelkesedés lelohadt. 1985-öt követően, mikor a *Karnevált* kézhez vehettük, finom elhatárolódások következtek. Elemzésnek álcázott fanyalgásokat olvashattunk olyanok részéről, akikre Hamvas nem pusztán hatott, hanem a plágium intim bájaként jelen van szövegeikben. A Hamvas-ouvre – különösen a *Karnevál* – megkérdőjelezte a hazai posztmodern eredetiségét. A magyar szépprózában a *Karnevál* és az *Iskola a határon* megszületése, azaz az ötvenes-hatvanas évek óta nem látott olyan regény napvilágot, amely bármelyik munkához mérhető volna.

Hamvas Béla nehezen beskatulyázható alkotó. Filozófusnak, szakrális gondolkodónak, esszéistának, regényírónak, kultúrtörténésznek, prófétának egyaránt tartják. A sokarcú, sok műfajú szerzőre számos címkét agghathatunk, miután munkáiban valóban találunk az ezotérikustól az avantgárdig különféle elemeket. Ezek lényegét azonban hiba volna az imént felsoroltakra redukálni. Rorty mondja, hogy a posztmodern-

ben az eredetiség legföljebb az elődök új kontextusba állítása. A *Karnevál* szerzőjének többé-kevésbe a teljes irodalmi, filozófiai hagyományt sikerült új összefüggésbe állítania, majd mindezt ironikus idézőjelek közé helyezni. Hamvas műve egyszerre traditionalista, világos, egy irányba – a normalitás felé – mutató; továbbá ennek ellentétéként labirintusokkal, modernista ötletekkel, eredeti fogásokkal teli. Az ezotéria hívei átélhetnek olvasásakor némi ködös, misztikus borzongást, jóllehet Hamvas áttetsző. Előbb az alapműveket, az alapmondatokat keresi, melyek az üdvhöz vezetnek – ha nem talál ilyeneket, akkor megalkotja őket –, azután a realizálás útjára tér. A szó adva van – mondja –, a nehézség a megvalósítás. A *Rigvédát* idézve: Mitra egyesít embert a szavával. A lét önmagán túleső, transzcendens titkait feszegeti, miközben felteszi a leghétköznapibb kérdést arról, miként kell élni. Művei élnek. Bizonyos idő elteltével tapasztalható, nem csupán mi olvassuk az író. Hamvas szövegei is olvasni kezdik az embert. Interiorizálódnak, majd életre kelnek bennünk. Irodalmilag valami efféle lehet a halhatatlanság.

Hamvas Béla azon kevesek közé tartozik, akiknek vannak válasza a mai gondokra. Becsvágya a teljesség, a szellem totális jelenléte volt művében, ezt akarja állandóan újrafogalmazni, ezért ismétli már-már monomániásan önmagát. Szavai mindig rá vallanak. Szerkeszthetünk magunknak vagy másoknak Hamvas-glosszáriumot, Hamvas-szótárt, ami nagy élvezet. Másét használni azonban hiábavaló, olyan, mintha a hegycsúcsra saját lábunk helyett felvonóval mennénk fel. Éppen a lényeg vész el, mindaz, amit az író meg akart mutatni. A hamvasi táj, a tiszta ragyogás, a magány szikrázó szirtfoka, a mélybe zuhanás utáni összetörtség, az idők kezdetétől tartó karnevál, a meghitt és kínos pillanatok, a mitikussá vált idő, a lét vagy ami rajta túlmutat.

Az elmondottak ellenére, tévedés volna Hamvas minden sorát végzetesen komolyan venni. Különösen áll ez a *Karneválr*a, ahol játszik, bújócskázik, szórakozik az olvasóval, miközben önmagát szórakoztatja. Kicsivel több szakralitás, némivel kevesebb humor, aztán észrevétlenül ránk tapad az irodalmi hipokrita, a szakavatott komolykodó, a mindent befogadó, ám alig valamit értő rajongó maszkja. Ilyenkor, ha jó a fülünk, hallhatjuk, amint felhangzik mögöttünk az író halhatatlan, gúnyos hahotája.

Hamvas nem volt zseni. Mindössze alkalmassá tette magát szinte minden befogadására, szintetizálására. A képességekről, illetve azok hiányáról, a sikerről, a kudarcról, a végromlásról, valamint az ember valódi otthonáról beszél egyik késői esszéjében Demoszthenész kapcsán. A görög szónokról tudjuk, beszédhibáját elensúlyozandó, kavicsot rakott a nyelve alá. Kitartásának, önmagát meghaladó munkájának köszönhetően az ókor legnagyobb rétorai közé emelkedett. A posztmodernben – az akárki, a létfelejtés korában –, maga a létezés dadog. Sokak számára Hamvas egy-egy műve az a kavics, amely dadogását megszünteti, a lét textusát artikulálja, érthetővé teszi. Hamvas Béla nem filozófus, nem pszichológus, nem moralista, nem ezoterikus, nem becsvágyó irodalmár. Nem mutatóványos. Talán, maga is kavics, ha ugyan nem meghatározhatatlan. A szó és az élet mestere – idem per idem –, ő Hamvas Béla.

